

«ЗАРРИН ИПЛИ НАМОЁНДА – ҲАЗРАТ НАҚШБАНД ДУРУ-
ГАВҲАРЛАРИ»

С.С.Носирова.

*Осиё халқаро университети ММ-8ПП-22 гуруҳ
магистранти*

Д. Насимов

*Бухоро давлат музей-қўриқхонаси
катта илмий ходими*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8052007>

Аннотация: Ушбу мақолада ҳозирги кунда Устазода ҳунарманд зардўзлик санъати ҳунармандчилиги орқали диний ва дунёвий қарашларини нақшлар тимсолида инсонларга таълим ҳамда тарбиявий аҳамияти баён этилган.

Калит сўзлар: Бухоро давлат-музей қўриқхона, зардўзи намоён, устахона, марказий композиция, нақш, зар.

Бухоронинг олис тарихи давомида бир неча бор маданий мерос объектлари вайронага айланган бўлсада, йиллар асрлар оша қайтадан бунёд этилган. Лекин шаҳар ўз тарихий илдизларидан ҳеч қачон узилиб кетмаган. Унинг бағрида олис ўтмишдан то бугунги-кунгача меъморий обидалардан тортиб ажодлар фойдаланган уй-рўзғор буюмларигача сақланиб келинган. Мана ўша қадимий уй-рўзғор буюмлари ҳозирги кунда 1922-йилда ташкил этилган Арк қўрғонида Бухоро давлат-музей қўриқхонаси фонд захирахоналари ва кўргазма намоишларидан жой олган. Дарҳақиқатдан музейларда сақланаётган ашёлар – бутун бир тарихимизнинг очилмаган сиру-синоати яъни очилмаган тилсимоти ёки бўлмаса дуру гавҳари деб бежизга айтмасак керак. Сизу-бизнинг ўрганган ва ўрганадиган, нодир – дурдона санъат асари ҳозирги кунда дунё олимлари ва сайёҳларини ўзига жалб этиб келмоқда. Барчага маълумки ҳар бир ҳудудда яшаган халқларнинг урф-одати, удумларидан тортиб, либосларию, диний эътиқоди билан бир-биридан фарқланиб турган. Аждодларимиз нафақат бизга ўзининг буюк кашфиётларини балки ислом диний эътиқодларини дурдона санъат асарларида яратиб тарихимизнинг сиру-синоатларини ашёларда қолдиришга муваффақ бўлишган. Ҳозирги кунга қадар ҳар бир маҳаллий ҳунарманд ўзининг санъат асарини яратар экан илмий, диний ва дунёвий қарашларини нақшлар тимсолида баён этишган бўлган. Мана шундай ҳунарлардан бири зардўзлик санъатида бунини яққол кўришимиз мумкин.

Зардўзлик санъати ўзи Бухорода икки тоифага бўлиниб, ишланган. Бир тоифа зардўзлар фақат Бухоро амири устахонасида, яъни амир саройида, иккинчи тоифа эса ота-бобосидан мерос бўлган, алоҳида – алоҳида шахсий устахоналарда фаолият олиб боришган. Ушбу зардўзлик ҳунарини ўрганиш учун болаларни 10-12 ёшданок зардўзи касбига ўргата бошлашган.

Ота ўғлини, касбга ўрганиши (биринчи тоифа) учун устага олиб бориши ўзига яраша тантана бўлган. Бу тантана шундан иборатки, боланинг ота-онаси «бўй» (ис) деган бўғирсоқ ва ҳалвайтар қилиб, устанинг ҳузурига боришган. Бу пишириклар уста билан бирга тановвул қилиниб, боланинг ота-онаси устага «боланинг гўшти сизники, суяги бизники», қабилида уста ихтиёрига

топширишган. Шогирд бир йилгача устанинг уйида ҳар хил уй юмушларига қарашган, сув ташиган, супуриб сидирган, бозор бориб харид қилиб келган. Уста болага ҳунар ўргатишдан ташқари бутун ўқиш давомида уни озиқ-овқат билан таъминлаб ҳам турган. Бир йилдан сўнг унга оддий тикиш сирларини ургата бошлаган. Касб ургатиш текин бўлган, бундан ташқари уста билан ота-она ўртасида ёзма шартнома бўлмаган. Шогирдга маблағ тўланмаган ва ҳунар ўргатиш муддати ҳам чекланмаган. Зардўзлик таълимини ўргатиш муддати 4 йилдан 7 йилгача бўлиб, айрим қобилиятли шогирдни 8-10 йилгача сақлаганлар. Бундай пайтларда шогирд оқсоқолни ўртага солиб, устаси тезроқ рухсат беришни сўратган. Бордию, шогирдининг талаби ўринли бўлса, оқ-соқол устадан шогирдига ё оқ фотиҳа беришини ёки бўлмаса меҳнатига ҳақ тўлаши лозимлигини келишиб олган. Уста ўзининг малакали ишчисидан айрилишни хохламаган ва шогирдига маош тўлаб турган. Қобилиятли шогирдлар ўртасида норозилик бўлмаслиги учун уста шогирдларига иш олишларига қаршилиқ қилмаган, лекин уста пулнинг кўп қисмини ўзига олиб қолган. Уста ўз шогирдини ўқиш муддатти тугаганидан сўнг, уни уйига юбориш ўзига хос маросим ҳисобланган, маросимни «миён бандон» (белини боғлаш) деб аталган, яъни касб-ҳунар арвоҳи пир ҳомийларининг руҳи қўллаб юрсин деган маънони билдирган.

Шогирд ўз уйига уста, бобо, оқсоқол пойкор ва зардўзлик уюшма аъзоларини таклиф қилган. Устага бош оёқ, сарпо тугун: бобо, оқсоқол, пойкорларга ҳам бирор нарса берилган. Шогирдига уста: «Шоҳи Мардон ҳаққига белингга белбоғ боғладим» дея оқ фотиҳа берган. Кейин уста шогирдини мустақил ишлашига рухсат берган. Илк баҳор кунларида, хусусан “Гули сурх” айёмида ҳамма ҳунармандлар Бухоро яқинидаги Қасри Орифон қишлоғига келиб, пирнинг ҳаққига қуй сўйиб, худойи қилганлар ва Нақшбанд бобомизнинг “Дил ба ёру даст бакор”, “Кўнглинг оллоҳда, кўлинг ишу-меҳнатда банд бўлсин” деган эканлар. Бухоро аҳли шу ҳикматли сўзларга амал этиб келишган.

Аслида бухоролик уста зардўзларнинг ҳунари отадан мерос бўлиб келган, унинг фарзандлари “Устазода” деб аталган. Бундан ташқари, энг яқин қариндошлар ҳам шогиртликка олинган, натижада бутун бир зардўзлар сулолалси вужудга келган. Фақат устозода фарзандларига “миёнбандон” қилинмаган. Улар тўғридан – тўғри уста ҳисобланган. Мабодо шогиртликни охиригача адо этмасдан, бели боғланмаган шогирд ўзи мустақил ишламоқчи бўлса, уни ҳеч ким тан олмаган уста ҳисобланган. У на жамиятда, на усталар орасида обрў-эътиборга эришмаган, ҳеч ким унга буюртма ҳам бермаган. Натижада, у бирор устахонага яна қайтиб шогиртликка тушган ёки бошқа бирон бир касбни танлашга мажбур бўлган.

Мана шу ҳунарлардан бири зардўзлик ҳунари ўзимизнинг ота-боболаримиз анъаналарини давом эттириб ғайри оддий жозиба, нафосат ва ҳарорат уфуриб турадиган дурдона санъат асарларини маҳаллий зардўзи усталаримиз заррин ипларда қўл меҳнати орқали яратиб келмоқда.

Ҳозирги кунда зардўзлик санъат асарларидан бири “Юмшоқ буюмлар фондида” сақланиб келинаётган 32744/10 инвентар номер остида **Зардўзи намоён** Бухоролик қўли гул зардўз ҳунарманд Устозода Бахшилло Жумаев ва Муқаддас Жумаева томонидан 1993 йилда Бахоуддин Нақшбанд таваллудининг 675 йиллигига атаб тикилган намоён – ҳақиқий санъат асарига айлантирган. Юқорида таъкидланганимиздек намоён соҳиби Устозода Б. Жумаев бобо мерос касбларини ҳозирги кунгача давом эттириб келмоқда. (Боболари моҳир зардўз ҳунарманд Ражаб

Абдурахмонзода Токи Телпакфурушон ва Токи Заргарон оралиғида зардўзлик устахонаси бўлган. XX аср бошларида)

Ушбу асарни яратишдан олдин ҳунарманд уста ўша давр санъати ва адабиётини жудаям яхши билган албатта. Ушбу ашё ҳақида 1993йилда Ҳафиза Аҳмад қизи томонидан “Бухоро ҳақиқати” газетасида санъат асари ҳақида маълумотлар бериб ўтилган. Намоён тўртбурчак шаклдаги эни 120 см, бўйи 180см ўлчамда бинафша рангдаги олий навдаги бахмал матода олтин толалар юксак дид билан “Гулдўзи” услубида нафис безак турларига кирувчи икки турдаги четки ва марказий композиция нақшлари уйғунлаштирилган ҳолатини моҳирона маҳобат билан тикилганлигига гувоҳ бўламиз. Намоёнда қадимийлик билан замонавийлик

уйғунлаштирилган бир дурдона санъат асари яратилган. Ислом динига йўналтирувчи “**Нақшбандия таълимоти - тилсими**” мужассамлаштирилган ҳолда тикилган нақшлар жилоси кишиларни ҳайратга солмасдан иложи йўқ. Бундан ташқари қадимда наботот оламининг барча мавжлари ўз ифодасини топгани учун, қизил ва яшил ранглар ўзаро мутаносиб равишта уйғунлаштирилган ҳолда тикилган.

- Намоённинг **марказий композициясида** чиройли араб алифбосида (форс) заррин ишларда - сатрлар ила безалган “**Дил ба ёру, даст ба кор**” сўзлар оҳанги нафис қилиб тикилган.

- Ёзувларнинг марказида ҳар бир аҳли муслимни ҳидоятга бошловчи “**Оллоҳ**” сўзи муҳр шаклида жойлаштирилган ва тўрт томонида ярим ой - тўртта юраксимон нақшида туташган (Оллоҳ сўзини юракда нақш айлаш ила - муслимнинг йўли нурафшон ва ойдин бўлишидан намуна бўлган, яъни ярим ой – нурафшон ва ойдинлик маъносини билдирган), икки ён томонидан қанотлар муаллақ кўтариб турган ҳолат уйғунлаштирилган, қуйи қисмида “**Зоҳиран**

кишилар ила, Ботинан Аллоҳ ила” деган муқаддас калималар зардўз ҳунарманд томонидан нақшлар кўринишида - Нақшбандия таълимоти тилсими битилган. Зардўзи намоёндаги зарин нақш-нигорлар орқали маъно ва мазмун ўйини қилинган. Намоёндаги нақшлар Нақшбандия таълимотини туб маъносини очиб берувчи бир манба сифатида хизмат қилади.

Инсон кўп зоҳирий-ташқи ва ички, ботиний сифат ва фазилятларга эга. Кишининг ҳақиқий мақсади Оллоҳу Таолога яқинлашиш, унинг васлига етишдир. Бунинг учун инсонлар нафси тийиши, пок ҳаёт кечириши, фикрлашда ҳам, сўзлашда ҳам ва амалда ўзгалар билан муносабатда ҳам пок, мусаффо бўлмоқ лозим. Пок инсон қайерда бўлмасин, меҳнат амалини бажариш жараёнида, анжуман даврида ҳамиша унинг дили, қалби Ёрига, яратгувчисига қаратилган бўлмоғи лозим, Оллоҳ таолонинг ном ва сифатларини зикр этиб, бошқа фикрга йўл қўймаслик керакли эканлиги таъкидланган. Баҳоуддин Нашқшбанднинг айтишларича: “Ҳар қандай ҳолатда, қаерда, ким билан мулоқот в а суҳбатда бўлмасанг, юрагинг кўзини Ёрингга – Тангрига қаратгил”²

Яна шуни унутмаслик керакки, ҳар бир мусулмон инсон бешта нарсани қадрига етишини англаши керак: буларга

Соғликни қадрига ет – то танда дард, касал келгунча,

Бойликни қадрига ет-то камбағал бўлгунча,

Вақтнинг қадрига ет – то етук инсон бўлгунча,

Ёшлиқни қадрига ет – то қарилик келгунча,

Хаётнинг қадрига ет-то ўлим келгунча.

Яъна шуни таъкидлаш жоизки - Нақшбандия тариқатида – инсонларни ҳалол ва пок бўлишга, ўз қўл меҳнати билан кун кечирришга, муҳтожларга хайр эҳсон беришга, софдил ва камтар бўлишга чақиради.

Намоёндаги нақшлар жилоси шунчаки оддий кўриниши билан – бунда бутун Нақшбанд таълими тилсимоти ёритилганлигига гувоҳ бўламиз албатта.

-зар иплар билан **четки композицияда** тўрт томонлама кўндаланг тарзда жойлаштирилган ҳолда тўлқинсимон параллел нақшлар мажмуаси тикилган. Параллеллардаги нақшлар эса бир-бирини, кетма-кетликда такрорлайдиган қизил рангдаги бахмал матода меҳробсимон, яшил рангдаги бахмал мато аппликациясида юраксимон нақш тикилган.

Нақшбандия таълимотида “Нақш банд **бар** дил банд” яъни кўнглингга Аллоҳ таоло зикрини нақш айла демақдур. Нақшбанднинг мазмуни юракда Аллоҳ номини нақш айлаш маъносини англатади.¹

Яъниким намоёнга эътиборимизни қаратсак - намоённинг четки композициясидаги қизил бахмалда **юраксимон нақш** – Оллоҳ номини юракка нақш айлаганликлари.

Яшил бахмал- Ислом ранги яъни кўкариш-яшариш маънога ҳам эга бўлган.

Қизил рангдаги бахмал мато- зикр тушаётганларида қон юрак ва тана бўйлаб нақш каби айланган дейилса.

Юрак нақшининг ички қисмида – **уч шоха** ёки бўлмаса **уч япроқли барг** кўринишдаги зардўзи нақшда Нақшбандия таълимотининг учта ахлоқий талаблари бўлганлигини назарда тутган бўлиши мумкин.

Буларга:

Вуқуфи замоний - инсон ўз вақтини сарҳисоб қилиб туриши ва қандай ўтказиши - умрининг қанча қисми яхшилик, қанча қисми ёмонликка, қайча қисми эса беҳудага сарфляпти, шуларни билиши лозим.

Вуқуфи ададий- қилинган зикрни сарҳисоб қилиб туриши даркор. Солик ҳамиша зикр пайти ададга риоя этса, у ўз хаёлини бошқа нарсалардан сақлай олади.

Вуқуфи қалбий – Солик доимо Аллоҳни зикр этиб туриши даркор, зокир қалби ҳамиша Аллоҳдан огоҳ бўлиши керак.² (Хаёлда шундай манзарани тавассур қилиш керакки юракда Оллоҳдан бошқа мақсад йўқ)

Йиллар асрлар ўтиб Ислом динига йўналтирувчи диний таълимот - тариқатлар орқали Ислом динини бутун дунёга кенг тарғиб этилган бўлса. Ҳозирги кунга қадар уста ҳунармандлар ўз асарларини яратар экан, албатта ҳам диний, ҳам дунёвий билимларини ўз санъат асарларида ўзгача меҳр билан нақшларда баён этишмоқда. Халқ амалий безак санъатида олтин толалар ила - тарих тилсимотини сўзлагувчи санъат асарларидаги ранг-баранг безакларнинг такрорланмас жозибаси бутун дунёдан ташриф буюрувчи сайёҳу-олимларни жалб қилиб келмоқда. Ушбу намоённи тиккан қўли гул ҳунарманд аёл Муқаддас Жумаева ўз ҳунарларини ҳозирги кунга қадар давом эттириб келмоқда. Нафақат зардўзлик ҳунари ҳатто каштачиликда-дуруя услубида тикаётган кашталари бутун дунёда маълум ва машҳурдир. Айниқса Ўзбекистон мустақиллиги берган чексиз имкониятлар шарофати билан Бухоро зардўзи мактаблари ҳам янада раванқ топиб, ҳозирги кунга қадар Б. Жумаев, М. Жумаева “Совға” зардўзлик маркази томонидан тайёрланаётган зардўзи кийим-кечаклар жаҳон аҳлини хайратга солиб келган бўлса ҳаттоки Бухоро музей кўргазмалари залларини безатиб дунё аҳлини хайратга солиб келмоқда. Бухорода бу санъат тури авлоддан-авлодга ўтиб ҳозирги кунда ҳам анъана тариқасида ривожланиб, такомиллашиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Садриддин Салим Бухорий. “Дилба ёр”.1993 й. 14-бет
2. Садриддин Салим Бухорий. “Дилба ёр”.1993 й. 31-бет
3. Ҳафиза Аҳмад қизи. “Бухоро ҳақиқати” газетаси 1993 йил 14 сентябр.
4. Умр боқий мерос. Б. Жумаев. Бухоро 1995 й. 59-70-бетлар
5. Зардўзлик санъати. Б. Жумаев. Бухоро 2022 й. 32-34-бетлар